

Ірина Ціборовська-Римарович,
ст. наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

**МАРГІНАЛЬНІ ЗАПИСИ СТАРОДРУКІВ ІЗ КНИГОЗБІРЕНЬ
КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ XVI–XVIII ст.
НА ЕТНІЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ
МОНАСТИРСЬКИХ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ**

Стаття висвітлює значення маргінальних записів як історичного джерела в дослідженнях монастирських бібліотечних фондів. На основі документального матеріалу пропонується видова систематизація маргінальних записів, які проливають світло на шляхи формування та організацію монастирських книгозбірень.

Ключові слова: монастирські бібліотеки, бібліотекознавство, маргіналістика, Товариство Ісуса, Орден босих кармелітів, Орден тринітаріїв, Орден реформатів.

Монастирські бібліотеки як інституції, у книжкових фондах яких віддзеркалюється релігійна, суспільно-політична, освітянська й культурна діяльність монастирів, представляють собою історико-культурні пам'ятки конкретної епохи в контексті історичного розвитку певної країни, які вимагають глибокого, всебічного, наукового історико-книгознавчого, джерелознавчого й культурологічного дослідження. З позицій історичного бібліотекознавства монастирські книгозбірні потребують комплексного дослідження на предмет організації та комплектування фондів, опрацювання нових надходжень, зберігання та використання книг. Маргінальні записи як вид історичного джерела відіграють у цьому важливу роль. Вони в найширшому своєму значенні, до якого можна віднести коментарі читача друкованого тексту, провенієнційні записи, дарчі й купівельні записи, давні рукописні бібліотечні шифри (якщо такі збереглися) тощо, є одним із основних і унікальних джерел інформації про формування монастирських бібліотечних фондів, міграцію примірників та їх соціально-культурне побутування. Не так багато збереглося до нашого часу рукописних каталогів, інвентарів і списків книг монастирських бібліотек періоду їхнього функціонування у XVI–XVIII ст. на етнічних українських землях. Але і в тому разі, коли ці документи існують, вони не

висвітлюють шляхи формування бібліотечного фонду, бо фіксують в тій чи іншій формі тільки статичну картину книгозбірні. В них занотовано назви книг, місце і рік видання, буває, що й стан збереження, у каталогах – місце знаходження книги у фонді, загальну кількість одиниць зберігання, але в них не повідомляється, хто подарував книгу, де вона була придбана чи від кого усядкована. А списки книг, як правило, подають відомості тільки про окремо взятую групу книг монастирської книгозбірні в контексті конкретної ситуації. Маргінальні записи становлять значний складник провенієнцій, до яких, окрім записів, включають друковані екслібриси, суперекслібриси, штемпелі, печатки тощо. В комплексі всі вони інформують дослідника про долі конкретних примірників і формування бібліотечного фонду.

При втраті архівних матеріалів джерелознавча вартість маргінальних записів зростає. Вони стають першочерговим інформаційним матеріалом в якості історичного факту і в якості біографічного джерела про конкретних персон.

За своїм характером маргіналістика є емпіричною, конкретною галуззю науки. Вона приносить у неї, зокрема в книгознавство, історичне бібліотекознавство та біографістику, нові фактографічні дані, які слугують подальшим дослідженням і суттєво впливають на об'єктивність наукових висновків та узагальнень.

Теоретичне обґрунтування наукової вагомості маргінальних записів, необхідності їх виявлення та джерелознавчого опрацювання і публікації комплексів цих записів має місце в статті польського вченого Б. Коцовського¹. Стаття українських істориків І. Войцехівської та М. Дмитрієнко, присвячена маргіналістиці в довіднику «Спеціальні історичні дисципліни», має теоретично-узагальнювальний характер і є спробою віддзеркалити сучасний рівень розвитку цієї дисципліни у вітчизняній історичній науці².

Через об'єктивні складнощі опрацювання маргіналій, яке потребує від дослідника знання мов, палеографії, генеалогії, геральдики, нумізматики, церковної та юридичної термінології, давньої суспільно-політичної лексики, історичної географії, – трудомісткий, тривалий процес. Їх пошук

¹ Kocowski B. Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków // Przegląd biblioteczny. – R. XIX. – Z. 1–2. – Warszawa, 1951. – S. 72–84.

² Войцехівська І., Дмитрієнко М. Маргіналістика // Спеціальні історичні дисципліни. Довідник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Либідь, 2008. – С. 350–358.

та дослідження, що віддаляє кінцевий результат у часі, не стимулюють розвиток цієї історичної дисципліни.

Однак, маргіналістика як галузь історичної науки у другій половині ХХ ст. – першому десятилітті ХХІ ст. заявила про себе низкою публікацій вітчизняних істориків-джерелознавців, істориків-книгознавців, кодикологів, архівістів, музеєзнавців. Дослідженням маргіналій займалися і займаються О. М. Апанович³, Н. П. Бондар⁴, Н. В. Заболотна⁵, М. К. Іванникова⁶, Я. Д. Ісаєвич⁷, І. Б. Качур⁸, О. М. Колосовська⁹, І. О. Ціборовська-

³ Апанович Е. М. Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги: Сб. науч. трудов. – Москва: Наука, 1976. – С. 70–86.

⁴ Бондар Н. П. Маргіналії київського видання Молитвослова 1742 року як джерело до генеалогії роду Борозн // Українська біографістика: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Київ, 2008. – С. 82–97; Бондар Н. П. Провенієнції віленських видань Євангелія 1575 і 1600 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело історико-книгознавчих досліджень // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Вип. 3. – Львів, 2008. – С. 31–37; Бондар Н. П. Кириличні стародруки ХVI–ХVII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, що походять із волинських збірок // Старий Луцьк. – Вип. VI. – Луцьк, 2009.

⁵ Заболотна Н. Пам'ятки південно-слов'янського кириличного книгодрукування у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 3. – С. 11–20; Заболотна Н. Маргіналії у почаївських кириличних стародруках (на матеріалах фондів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Українська історична та діалектна лексика: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – Львів, 2007. – С. 100–110; Заболотна Н. Діяльність церковних братств в Україні середини ХVIII–ХІХ ст. за матеріалами покрайніх записів на кириличних стародруках // Наукові праці НБУВ. – Київ, 2009. – Вип. 25.

⁶ Іванникова М. К. Записи на книгах як мікроджерела історії кодексу (на прикладі світської книги) в контексті розвитку книжкового джерелознавства // Наукові праці НБУВ. – Київ, 2004. – Вип. 13. – С. 401–410.

⁷ Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів: Вища школа, 1989. – С. 141–173.

⁸ Качур І. Маргінальні записи як джерело дослідження історії читачтва Західної України ХVIII–ХІХ ст. // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2008. – Вип. 1 (16). – С. 3–25; Качур І. Маргінальні записи як джерело дослідження рецепції французької книги в Галичині у 2-й пол. ХVIII ст. // Бібліотечний вісник. – 2009. – № 3. – С. 30–34; Качур І. Стародруки з бібліотек саноцького духовенства у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2007. – Вип. 15. – С. 3–20.

⁹ Колосовська О. М. Маргінальні записи на кириличних стародруках – джерело

Римарович¹⁰ та ін. Їхні публікації або присвячені маргінальним записам, або ґрунтуються на фактах, здобутих із покрайніх записів, у тому числі провенієнцій. У 2005 р. побачила світ книжка М. Шамрай «Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2005. – 334 с.), де опубліковано тексти найбільш інформативних покрайніх записів кириличних видань, що зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Цим самим у науковий обіг уведено значний за обсягом джерелознавчий матеріал, який може бути використаний в різноманітних гуманітарних дослідженнях. Публікації названих авторів (окрім І. Ціборовської-Римарович) не торкаються теми дослідження маргінальних записів стародруків монастирських бібліотек римо-католицьких орденів на українських землях. У монографічних дослідженнях польських вчених Л. Гжебня [9, 239–241, 243–244] та М. Підлипчак-Маєрович [13, 59–65] окремі розділи присвячені провенієнціям стародруків монастирських бібліотек та організації бібліотечних фондів єзуїтських книгозбірень і римо-католицьких та греко-католицьких монастирів на етнічних українських і білоруських землях, що входили до складу Речі Посполитої у ХVI–ХVIII ст. Але названі в представленій публікації монастирі там не фігурують.

Як вид провенієнцій маргінальні записи фіксуються в наукових

до вивчення історії культури України // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – Київ, 2001. – Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – С. 312–326; Колосовська О. М. Автографи на книгах бібліотеки А. С. Петрушевича // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 39–72.

¹⁰ Ціборовська-Римарович І. О. Книжковий фонд Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерельна база історичних досліджень // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 12. – Київ, 2007. – С. 52–69; Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Вип. 13. – Остріг, 2009. – С. 378–392; Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 / Ред. випуску В. Собчук. – Кременець, 2009. – С. 104–115; Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книгознавчий огляд примірників книжки Д. Братковського «Світ, розглянутий по частинах» з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий. Фототипічне видання. Переклад. Джерела. Студії. – Луцьк, 2004. – С. 425–436.

каталогах при попримірниковому описі стародрукованих видань¹¹, в каталогах рукописних книг, джерелознавчо досліджуються при бібліографічній реконструкції історичних книгозбірень, є джерельною базою різнопланових історико-книгознавчих студій. Важливим є не тільки виявити маргінальні записи, а й правильно їх прочитати, коректно передати текст записів, науково просистематизувати і проаналізувати їх.

Маргіналії, при фрагментарному характері інформації, надають безцінний фактографічний матеріал для історико-книгознавчих досліджень в галузі комплектування бібліотек, аналізу змістовної вартості та історико-культурного значення творів, книжкових цін, історії інтролігаторства та історії читацтва. В деяких випадках вони проливають світло на те, як дотримувалися правила щодо зберігання та використання бібліотечних книг у монастирях. Маргінальні записи дають можливість проводити бібліографічну реконструкцію фондів монастирських книгозбірень, які в наш час вже не існують як цілісні книжкові комплекси у зв'язку з припиненням функціонування інституцій, яким вони належали, і найчастіше є розпорощеними у фондах сучасних бібліотек, музеїв та архівів. Подібні реконструкції бібліотечних фондів є важливим кроком на шляху глибокого аналізу змісту книжкового зібрання, визначення відповідності змісту бібліотечного фонду до інтелектуальних, політичних та мистецьких течій, що нуртували в суспільному житті в певні історичні періоди, визначення впливу монастирських бібліотек на певні верстви суспільства. А відтак дають можливість на документальній основі окреслити їхній статус історико-культурних пам'яток доби Контрреформації і Просвітництва.

Мета даної публікації – висвітлити роль і значення маргінальних записів у дослідженні комплектування та організації монастирських книгозбірень римо-католицьких орденів, подати видову характеристику маргіналії, дотичних своїм змістом до заявленої теми.

Об'єктом дослідження стали маргінальні записи стародруків із бібліотек

¹¹ Каталог інкунабул / Уклад Б. Зданевич. Упорядник Г. І. Ломонос-Рівна. – Київ: Наукова думка, 1974. – 248 с.: іл.; Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского / Сост. М. А. Шамрай. – Киев: Наукова думка, 1995. – 550 с.: ил.; *Шамрай М. А.* Альдини в бібліотеках України: Каталог. – Київ: Академперіодика, 2008. – 138 с.: іл.; Напрестольні Євангелії XVI–XVIII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника: Каталог / Упорядник Л. Юріна. – Київ: Вид-во «КВЦ», 2005. – 196 с.: іл. 245; *Бочковська В. Г., Хауха Л. В., Адамович В. А.* Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції музею книги і

католицьких монастирів Волині та Берестейщини, що містять інформацію, дотичну комплектуванню та організації бібліотечних фондів, і які нині зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: монастирів Ордену босих кармелітів (*Fratres Discalceati Ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo*) у Бердичеві та Вишнівці, що належали до жєбруючих орденів, Ордену тринітаріїв – Ордену братів небесної найсвятішої Трійці від викупу бранців (*Ordo Discalceatorum Coelestis Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum*) у Берестечку та Луцьку, що належали до групи орденів каноників регулярних, Ордену реформатів (*Ordo Reformatorum, Ordo Fratrum minorum strictioris observantiae*) у Дедеркалах і Кременці, що належали до групи жєбруючих орденів, Товариства Ісуса, або Ордену єзуїтів (*Societas Jesu*) у Бересті, Кременці, Луцьку та Острозі, що належали до групи орденів кліриків регулярних.

Монастир босих кармелітів у Бердичеві (містечко Житомирського повіту Київського воєводства) був закладений 1638 р. київським воєводою Янушем Тишкевичем (1590–1649) герба «Леліва», у Вишнівці (місто Кременецького повіту Волинського воєводства) – 1645 р. руським воєводою Яремою Вишневецьким (1612–1651) герба «Корибут», а поновлено й завершено його будівництво було великим гетьманом Великого князівства Литовського, віленським воєводою князем Михайлом Серватієм Вишневецьким (1680–1744) герба «Корибут». У XVIII ст. обидва монастирі входили до Польської провінції Ордену, що мала назву Святого Духа (*Provincia Polona Sanctus Spiritus*). Перший проіснував до 1866 р., а другий – до 1832 р. [11, 44–50].

Монастир Ордену тринітаріїв у Берестечку (місто Луцького повіту Волинського воєводства) був уфонований 1691 р. на кошти галицького каштеляна Томаша Карчевського (†1691) герба «Ясенчик» [16, 212–229]¹².

друкарства України. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 359 с.: іл.; Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. у зібраннях Музею книги і друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею: Каталог / Укладачі О. Л. Позіховський, С. В. Позіховська. – Луцьк, 2005. – 104 с.: іл.; Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. у Волинських книгозбірнях: Каталог / Упорядники С. В. Позіховська, О. Л. Позіховський. – Луцьк, 2006. – 104 с.: іл.; Каталог изданий XVI века. Из фондов научной библиотеки ОНУ им. И. И. Мечникова / Сост. Е. В. Полевщикова. – Одесса: Астропринт, 2005. – 391 с.: ил.

¹² У праці А. Бонєцького «*Herbarz polski*» (Warszawa, 1906. – Т. 9. – С. 246) помилково зазначається, що Томаш Карчевський 1691 р. фундував у Берестечку монастир босих кармелітів, а не тринітаріїв. У списку монастирів Польської провінції Ордену босих кармелітів, які подає «*Catalogus religiosorum et monialium*

Монастир Ордену тринітаріїв у Луцьку (воєводський і повітовий центр Волинського воєводства) був уфондований брацлавським скарбником Павлом Майковським у 1717–1718 рр. Від 1726 р., коли було утворено Польську провінцію під назвою св. Йоахима, монастирі за адміністративно-територіальною організацією Ордену входили до її складу. У Берестечку монастир проіснував до 1832 р., а в Луцьку – до 1850 р. [16, 208–212, 212–229; 3, 206–207, 208].

Монастир реформатів у Кременці (повітовий центр Волинського воєводства) був закладений познанським воєводою Станіславом Потоцьким (†1760) герба «Пилява», у Дедеркалах (село Кременецького повіту Волинського воєводства) – кременецьким гродським суддею Міхалом де Гроціусом Прейсом (XVIII ст.) герба «Набрам». Обидва монастирі входили до Руської провінції Ордену реформатів, яка носила ім'я Пресвятої Діви Марії Скорботної [15, 108]. Кременецький монастир проіснував до 1807 р., а Дедеркальський – до 1891 р. [1, 140].

Осередок Ордену єзуїтів у Кременці був заснований бл. 1702 р. Фундаторами Кременецького єзуїтського колегіуму були рідні брати, князі Вишневецькі: краківський каштелян Януш Антоній (1678–1741) та згаданий Михайло Серватій. За адміністративно-територіальним устроєм Ордену на середину XVIII ст. монастир входив до його Малопольської провінції. Осередок Товариства Ісуса в Острозі (місто Луцького повіту Волинського воєводства) був уфондований 1624 р. дідиною Острога княгинею Анною Алоїзою Острозькою (1603–1654), дружиною великого литовського гетьмана Кароля Ходкевича, дочкою волинського воєводи кн. Олександра Острозького, онучкою київського воєводи, благовірного кн. Костянтина Василя Острозького. Осередок Ордену єзуїтів у Луцьку почав діяти з 1604 р. і постав із фондушу луцького єпископа Мартина Шишковського. В 1604–1608 рр. діяв як місійний дім, а з 1608 р. мав статус колегіума [8, 393]. Єзуїтський колегіум у Бересті (воєводський та повітовий центр Берестейського воєводства) був заснований за ініціативою луцького єпископа Андрія Липського (1617–1622) та фондушами канцлера Великого князівства Литовського Лева Сапіги (1537–1633). З 1619 р. у Бересті починає діяти резиденція Товариства Ісуса, яка 1633 р. отримує статус колегіума. На середину XVIII ст. за адміністративно-територіальним устроєм Ордену єзуїтів Берестейський

carmelitarum discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus in 1772» [Бердичів, 1772], монастиря Ордену босих кармелітів у Берестечку нема. А. Бонецький подає такі біографічні відомості про Т. Карчевського: 1681 р. став львівським хорунжим, 1689 р. – львівським підстаростою, 1691 р. – галицьким каштеляном. Похований в єзуїтському костелі у Львові.

колегіум належав до його Великопольської провінції [IX, 70]. З касацією Товариства Ісуса 1773 р. його осередки припинили свою діяльність.

З названих монастирських книгозбірень нині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у відділі бібліотечних збірань та історичних колекцій (далі – ВІК) зберігаються окремими структурними одиницями такі книжкові колекції: бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів (бл. 5000 од. зб.), бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму (бл. 619 од. зб.), бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму (бл. 465 од. зб.; загалом у НБУВ понад 520 од. зб. з провенієнціями цієї бібліотеки), бібліотека Вишневецького монастиря Ордену босих кармелітів (бл. 211 од. зб.). Частина стародруків названих книгозбірень зберігається в колекціях відділу стародруків та рідкісних видань (далі – ВСРВ). Стародруки решти зазначених монастирських бібліотек входять до складу інших книжкових колекцій, як от: бібліотека Університету св. Володимира та бібліотека Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії у ВІК та видавничій й хронологічній колекції ВСРВ. Тепер у фондах НБУВ у складі інших колекцій виявлено стародруків із бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму – понад 358 од. зб., Дедеркальського монастиря Ордену реформатів – 20 од. зб., Кременецького монастиря Ордену реформатів – 10 од. зб., Луцького єзуїтського колегіуму – 11 од. зб., Луцького тринітарського монастиря – 26 од. зб. Продовження евристичної роботи внесе зміни в наведені вище кількісні показники.

Час написання досліджених маргіналій охоплює XVI–XVIII ст. Основна кількість записів датується XVIII ст. Досліджені стародруки містять паралельно провенієнції XIX–XX століть, які висвітлюють подальшу долю примірників. Практично всі записи, що стосуються монастирських книгозбірень, зроблено латинською мовою. Як правило, маргіналії про належність примірника бібліотеці вміщено на титульних аркушах. Трапляються маргіналії і на форзацах та зворотах титульних аркушів. Практично відсутні маргіналії у формі посторінкових записів, які часто містять у собі кириличні стародруки.

Давній вислів говорить, що монастир без бібліотеки подібний до фортеці без залоги. А член Товариства Ісуса св. Петро Канізії зазначав, що легше увияти колегіум без костелу, ніж без книгозбірні [17, 69]. Без книгозбірень монастирі не могли виконувати окреслені для них духовним керівництвом завдань місійного, освітянського характеру, всебічну підготовку нових членів ордену. Ордєнські статути, відрізняючись походженням і діяльністю орденів, підготовкою та становищем своїх членів, місцевими традиціями й характером орденської спільноти, приділяли

книгам вагому увагу. В орденських конституціях були зафіксовані правила заснування та організації діяльності бібліотек і друкарень. На генеральних капітулах, які вирішували питання змін до конституцій або їх модифікації, розглядалися питання реорганізації бібліотек, закупівлі та використання книг. Фонди монастирських книгозбірень комплектувалися шляхом купівлі, дарування, спадкування, обміну, одержання «обов'язкового примірника» з монастирських друкарень. Незалежно від того, якими статутами керувалися у своєму житті та діяльності ордені, усі статuti та конституції в різних формах наказували читати книги – «lectio libroꝝum» завжди було в полі зору монастирського керівництва. Читання книг належало до обов'язків членів орденів, визначених конституціями. Воно ставало водночас слугувало засобом покарання за порушення статуту та орденських правил. З книгами було нерозривно пов'язане писання та виголошення проповідей, наукова й письменницька праця членів ордену. При багатьох монастирях діяли колеґіуми та школи, які не могли б існувати без бібліотеки. Ченцям не дозволялося брати з собою жодних книг при переведенні їх з одного монастиря до іншого. З книгами були пов'язані так звані «мануальні» заняття, якими вважалися переписування та ілюмінація кодексів, згодом – друкування книг, інтролігаторські роботи і реставрація книг.

Проведене джерелознавче дослідження марґінальних записів, що трапляються у стародруках названих бібліотек, дало можливість зробити варіант їхньої систематизації та згрупувати за видовими ознаками¹³. **До першої**, кількісно найбільшої групи, належать обов'язково присутні власницькі записи констатуючого характеру про приналежність книги до конкретної монастирської бібліотеки. Вони фіксували право власності монастиря на книгу і мали до певної міри юридичне значення. Окрім того, тепер вони ілюструють «переїзди» примірників з бібліотеки одного монастиря до бібліотеки іншого, які, очевидно, відбувалися в процесі обміну книгами або поповнення бібліотечних фондів менших за розмірами книгозбірень «молодших» за віком монастирів. Такі записи проставлено практично на всіх монастирських стародруках, найчастіше – на їхніх титульних аркушах. Вочевидь, залежно від керівництва монастиря і

¹³ Тексти марґінальних записів подаються мовою ориґіналу зі збереженням орфографічних особливостей. Скорочені слова розкриваються і подаються у квадратних дужках. Скісною рисою позначається закінчення рукописного рядка тексту. Переклад запису подається за діючими нормами української літературної мови.

пильності префекта бібліотеки в одному примірнику такий власницький запис міг повторюватися кілька разів: на титулі, на останній сторінці книги, на титульних сторінках окремих частин, з яких складався надрукований твір і які виділялися поліграфічно. Яскравим прикладом цього можуть бути стародруки з бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів. На стародруках цієї монастирської книгозбірні в одній книзі такий запис може траплятися 3–4 рази.

Робити записи було обов'язком префекта бібліотек. Записи мали усталену, лаконічну форму: «Належить бібліотеці такого-то монастиря», «Записана до каталогу книг такого-то монастиря», «[Книга] Бібліотеки такого-то монастиря» тощо. Ось конкретні приклади ориґінальних записів констатуючого характеру з досліджених книгозбірень: а) «Conventus Visniovencensis Carmelitarum Discalceatorum», «Conventus Berdiczoviensis Carmelitarum Discalceatorum»; б) «Ad Bibliothecam Conventus Luceoriensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum», «Pro Collegio Luceoriensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis», «Conventus Berestecensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis», «Pertinet ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum»; в) «Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum», «Applicat Bibliothecae Conventus Dedercaliensis Patrum Reformatorum»; г) «Residentiae Cremenecensis Societatis Jesu», «Collegii Cremenecensis Societatis Jesu», «Collegii Luceoriensis Societatis Jesu», «Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu», «Ex libris Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu», «Collegii Brestensis Societatis Jesu», «Pro Collegio Brestensis Societatis Jesu».

Монастирські книгозбірні мали окрім головної бібліотеки ще бібліотеки спеціальні, які, залежно від спрямування, знаходилися при монастирських аптеках, музичних бурсах, у професорів класу риторики або граматики тощо. Цей факт теж фіксується марґінальними записами. Наприклад: «Pro Apotheca» («Для аптеки»).

Другу групу складають поширені записи нараційного характеру, в яких висвітлюється спосіб і обставини надходження книг у власність особи чи інституції. В цій групі чітко виокремлюються: дарчі записи, записи, що засвідчують успадкування монастирем книг після смерті їхнього власника духовного сану або передачу книг монастирю за розпорядженням померлої світської особи, купівельно-цінові записи.

Третю групу складають давні рукописні шифри бібліотек, які віддзеркалюють схему розміщення бібліотечного фонду, та позначки, які вказують на тематичну систематизацію фонду (якщо такі є в книзі).

Четверту, найнечисельнішу, групу складають записи про виготовлення книжкових оправ, ремонт книг та вартість цієї роботи.

Щодо конкретної досліджуваної книгозбірні провенієнційні записи її книг можна виокремити в такі групи: 1) власницькі записи, які засвідчують походження книг з фондів досліджуваної книгозбірні; 2) власницькі записи, які інформують про власника примірника (особу чи інституцію), у якого перебував він до того, як опинився у досліджуваній бібліотеці; 3) власницькі записи, які вказують бібліотеки (приватні, монастирські, громадські), до яких потрапив примірник після припинення діяльності бібліотеки або з інших причин, внаслідок яких його було вилучено з її фондів.

Інформативність записів, як показує практична робота з ними, різна. Далеко не завжди вони містять максимально повну інформацію про пертиненцію примірника, титулатуру його власника, мету, дату, місце і ціну його придбання, яку мріє одержати дослідник.

Дарчі записи об'єднують записи різного виду дарування: безпосередньо дарчі, коли книгу дарували як подарунок, в тому числі і на дні народження; донаційні, коли книга підносилася як дар монастирю, і запис фіксував такий благодійний вчинок донатора; вкладні, коли книга «вкладалася» до монастиря з метою спокутування власних гріхів та прогрішень рідних, або за душі померлих родичів. Дарувальниками могли бути світські особи – фундатори, бенефактори монастиря, парафіяни-офіродавці і особи духовного сану. В цій групі варто виділити записи-автографи на примірниках видань творів, які дарували автори монастирським бібліотекам або ченцям конкретного монастиря. Для підтвердження та ілюстрації цієї тези наводимо низку фактів.

Оликський канонік Ян Новосадовський подарував луцьким тринітаріям три книги у 1725 р., про що сповіщають провенієнції такого змісту: «*Dono oblatu a R[everen]do D[omini] Ioanne Novosadowski Can[onico] / O[ff]ic[ensis] Ad Bibliotheca[m] Convent[us] Luceorien[sis] Ord[inis] Discal[ceatorum] / S[an]ctissimae Trinitatis Redem[ptionis] Capt[ivorum] 5 Maij 1725 Anno*» («Подарована достойним паном Яном Новосадовським оликським каноніком бібліотеці Луцького монастиря Ордену тринітаріїв 5 травня 1725 року»). Цей запис мають примірники книги Йогана Адельфуса (Adelphus, †1522) «*Margarita facetiarum*» (Страсбург, 1508; ВСПВ, Pal. 552-1), Марсілія Фічіно (Ficino, 1433–1499) «*De religione christiana et fidei pietate opusculum...*» (Страсбург, 1507; ВСПВ, Pal. 522-2) та Йогана Ройярда (Royard; †1547) «*Nomiliarum*» (Кельн, 1550; ВСПВ, Pal. 1063)¹⁴. Ймовірно,

¹⁴ Бібліографічний опис видань подано в: Каталог палеотипов из фондов

що Я. Новосадовський подарував більше, ніж три книги монастирю, але тільки подальша евристична робота з фондами може дати нові факти до висвітлення цієї події.

У бібліотеці Кременецького єзуїтського колегіуму виявлено 16 стародруків, які належали спочатку краківському каштелянові кн. Янушу Антонію Вишневецькому, а потім, за його розпорядженням чи розпорядженням після його смерті дружини Теофілі з Лещинських герба «Венява», були передані до колегіумної бібліотеки. Серед них були чотири твори професора математики, теології і філософії, згодом провінціала Ордену єзуїтів Андріяна Мясковського (1657–1737). Сам автор подарував у 1733 році ці примірники князю, про що князь власноручно записав на форзацах книг польською мовою: «*Te mi działo sam auctor / die 9 Augusti dał / [...] oddac ie prosze / oycam S. J. do Krzemienca*» («Цей твір сам автор дав мені 9 серпня [...] . Прошу віддати його отцям єзуїтам до Кременця») (ВІК, S. J. 512). Ці стародруки мають ідентичні записи латинською мовою: «*Residentiae Cremenecensi Societatis Jesu oblatu a Celsissimo Principe Janusio Korybuth Wisniowiecki, Castellano Cracoviensi Fundatore Nostro Munificentissimo*» («Кременецькій резиденції Товариства Ісуса пожертвована благороднішим князем Янушем Корибутом Вишневецьким, краківським каштеляном, нашим найщедрішим фундатором») (ВІК, S. J. 512, 514, 518). Інший стародрук, примірник першого видання твору А. Мясковського «*Deus in essentia unus, in personis tribus, sex disputationibus theologiae propugnatus...*» (Прага, 1723; ВСПВ, In. 2345), має дарчий запис автора регенту Острозького шляхетського конвікту при єзуїтському колегіумі Миколаю Керемовичу, який обіймав цю посаду у 1726–30 рр. [8, 483]: «*Reverendo Patri in Christo Patri Nicolao Kieremowicz Societatis Jesu Regenti Convictus nobilium Ostrogiensis / offert R[everen]di Patris Servus in Christo Author S[ocietatis] J[esu] / m[anu] p[ro]pria*» («Достойному отцю во Христі, отцю Миколаю Керемовичу, члену Товариства Ісуса, регенту Острозького шляхетського конвікту дарує слуга достойного отця слуга во Христі, член Товариства Ісусового Автор рукою власною»).

Примірник франкфуртського видання 1549 р. знаменитого твору давньогрецького лікаря Діоскорида Педанія (I ст. н. е.) «*De medicinali materia libri sex...*» (ВСПВ, Pal. 994) був подарований Кременецькому монастирю отців реформатів волинським чашником Феліціаном Джевецьким

Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / Сост. М. А. Шамрай. – Киев: Наукова думка, 1995. – № 4, 883, 2175.

(Джевицьким). На титульному аркуші стародрука міститься запис: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatorum. / Dono Ill[ustri]s M[a]g[ni]f[ic]i D[omi]ni Feliciani Drzewiecki / pocillatoris Volhyniae, Syndici Ap[osto]l[ic]i ac B[ene]f[act]oris hujus C[on]v[en]tus» («Кременецького монастиря отців реформатів. Дар найяснішого ясновельможного пана Феліціана Джевецького, волинського чашника, апостольського синдика і добродія цього монастиря»). Дарувальник книжки – представник шляхетського роду Джевецьких герба «Наленч» – був волинським чашником на 1748 р., потім волинським підчашієм (1761 р.), кременецьким хорунжим (1765 р.), кременецьким підкоморієм (1785 р.). Його батько Петро Антоній (†1765) посадами був теж пов'язаний з Волинню та Кременцем. Він обіймав посаду кременецького гродського судді, був волинським підстолиєм (1737 р.), волинським підчашієм (1744 р.), кременецьким підстаростою (1748 р.), кременецьким підкоморієм (1758 р.) [7, 60].

Вишневецьким отцям кармелітам дарували книги фундатор і бонефактор монастиря М. С. Вишневецький, а також представники роду Мнішків герба «Кончиць», які успадкували Вишневецький замок після смерті князя. Серед благодійників була онучка князя Катерина Мнішек із Замойських (1723–1771), дочка смоленського воєводи Міхала Здіслава Замойського та Ельжбети з Вишневецьких, дочки М. С. Вишневецького та його першої дружини Катерини з Дольських, яка була у шлюбі з підкоморієм Великого князівства Литовського Яном Каролем Мнішком. На титульному аркуші примірника видання книги Кипріяна Дамирського «Thaumaturgus Russiae beatus servus Dei Ioannes de Duchla Ordinis min. S. Francisco observantium confessor...» (Львів, 1673) містяться два записи латинською мовою. Один запис: «Ex donatione I[llustrissi]mae M[agnifintissi]mae Cath[arinae] Mniszchowa / Succ[ameraridae] M[agni] D[ucatis] Lituaniae. Oretur pro ea. / 1755-to» («З дарів найяснішої ясновельможної Катерини Мнішкової дружини підкоморія Великого князівства Литовського. Той, що молиться за Неї. 1755 [р.]»). Інший – «Convent[us] Carmelit[arum] Discal[ceatorum] Visniove/cens[is]» (Вишневецького монастиря босих кармелітів) (BCPB, In. 689).

Виявлено понад десяток книг із донаційним записом Станіслава Єжи Мнішка (†1806) вишневецьким отцям кармелітам. Запис має таку усталену форму: «Ex donatione Illustrissimi Magnifici Domini Stanislai Mniszech Fundatoris N[ost]ri Munificentissimi A[nn]o D[omi]ni 1772-do. Oretur pro Eo» («З дару найяснішого ясновельможного пана Станіслава Мнішка, нашого найщедрішого фундатора. Року Божого 1772-го. Той, що молиться за

Нього») (BCPB, IA. 236). Молодший брат коронного маршалка Міхала Єжи Вандалина Мнішка, володаря Вишневецького замку, Станіслав Мнішек готувався до духовної кар'єри. Але після смерті матері повернувся до світського життя. 5.02.1784 р. став коронним хорунжим, одруженим не був і не залишив нащадків. Дарування книг належить до того періоду його життя, коли він мав наміри присвятити себе служінню Богові й Церкві.

Маргінальні записи примірника праці Гунольда Плеттенберзького (Hunoldus Plettenbergius) «Notitia congregationum et tribunalium Curiae Romanae» (Гільдесгейм, 1693; ВІК, 1855–622) промовисто ілюструють його історичну долю. Запис на титульному аркуші оповідає про те, що примірник був подарований автором-езуїтом члену Товариства Ісусового Адамові Делямарсу-старшому (Delamars, 1660–1729): «Ab Authore donatus P[at]ri Adamo / de la Mars Soc[ietatis] Jesu / Inscriptus Collegio / Brestensi Soc[ietatis] Jesu / 1695» («Від автора подарована отцю Адамові Делямарсу, членові Товариства Ісусового. Записана Берестейському езуїтському колегіуму 1695 [р.]»). Адам Делямарс був професором математики у Сандомирському колегіумі у 1691–92 рр. Впродовж свого життя займався проповідницькою діяльністю. В 1692–1702 рр. очолював будівельні роботи Берестейського езуїтського колегіуму. Його стараннями в костелі спорудили вівтар, амвон, приміщення храму було прикрашене різбленням і розписами. Малярські роботи А. Делямарс виконував власноручно [8, 122]. Саме в берестейський період своєї діяльності він одержав у подарунок названу книжку, яка надійшла до колегіумної бібліотеки. Після закриття колегіуму його книгозбірня влилася у фонди бібліотеки Дорогичинського шляхетського повітового училища. Про це повідомляє запис на титульному аркуші. З Дорогичинського училища книги езуїтської книгозбірні 1853 р. було передано до бібліотеки Київського університету св. Володимира, 1855 р. їх було внесено до каталогу університетської бібліотеки [4].

Щодо автографів авторів, маємо такі, на наш погляд, яскраві приклади. У фондах НБУВ виявлено 47 примірників 14 творів (15 видань) відомого теолога XVIII ст., члена Товариства Ісуса Георгія Генделя (1657–1727) [14]. Ці твори видавалися у друкарнях езуїтських колегіумів Бранева (Браунсберга), Каліша, Львова, Праги. За даними провенієнції, один примірник його твору зберігався у бібліотеці бердичівських отців кармелітів, три примірники творів були у бібліотеці берестейських отців езуїтів, шість примірників – у острозьких отців езуїтів, 20 примірників – у бібліотеці кременецьких отців езуїтів. З 47 примірників дарчі записи автора мають 13 стародруків [5].

У фондах НБУВ виявлено 20 примірників трьох видань праці відомого сходознавця XVIII ст., члена Товариства Ісуса Тадея Юди Крусинського (1675–1757) [12], що побачили світ у друкарні Львівського єзуїтського колегіуму в 1733, 1734, 1740 рр. З 20 примірників 18 мають рукописні провенієнції, з яких 10 – дарчі автографи автора різним особам та інституціям. За даними провенієнцій, його твори знаходилися у бібліотеках Острозького єзуїтського колегіуму (3 прим.), Любарського домініканського монастиря (2 прим.), Кременецького єзуїтського колегіума (1 прим.), Вишневецького монастиря Ордену босих кармелітів (1 прим.), Дедеркальського монастиря Ордену реформатів (1 прим.) [6].

Наведені відомості говорять про те, що авторські дари були одним із шляхів розповсюдження друкованої продукції. Водночас, примірники з записами-автографами розкривають палітру особистих контактів автора, що дає змогу чіткіше окреслити коло особистих знайомств письменника, впливає на більш глибоке розкриття його особистості, творчої діяльності, масштаби розповсюдження видань його творів.

Записи про посмертне надходження книжок приватних осіб до монастирських бібліотек. Книги, що були власністю ченців монастиря, після їхньої смерті залишалися в обителі і поповнювали її книгозбірню. Світські особи часто своїм тестаментом заповідали частину своєї бібліотеки або й усю бібліотеку конкретному монастирю чи розподіляли її між кількома обителями.

Перший випадок ілюструють маргінальні записи на книгах, що належали члену Ордену босих кармелітів отцю Губерту від Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Примірник «Causa conscientiae de mandato olim... cardinalis Prosperi Lambertini... deinde Benedicti XIV propositi ac resoluti...» (Перемишль, 1766; ВІК, Берд. 622) має такий запис на титульному аркуші: «P[at]ri Fr[at]ris Huberti a Visit[at]ione V[er]gatissimae V[ir]ginis Mariae / Carmelitae Discalceati / applico Conventui / in quo morior / Oretur pro A[n]i[m]a mea» («Отця і брата Губерта від Благовіщення Пресвятої Діви Марії, босого кармеліта, надаю монастирю, в якому помер. Той, що молиться за мою душу»). Окрім того, на цьому ж примірнику є ще власницький запис про приналежність книжки бібліотеці Бердичівського монастиря босих кармелітів. Примірник видання «Tribunalis confessariorum et ordinandorum P. M. Wigandt Ordinis praedicatorum epitome...» (Венеція, 1761; ВІК, Берд. 607), упорядкований магістром теології Людовіком Флегеном (Fliegen), має такий варіант запису, пов'язаний з іменем отця Губерта: «P[at]ri Fr[at]ris Huberti / a Visit[at]ione V[er]gatissimae V[ir]ginis Mariae / Carmelita Discalceati / post mortem oretur pro eo. / applico Conventui / in quo morior» («Отця і

брата Губерта від Благовіщення Пресвятої Діви Марії, босого кармеліта, після смерті. Той, що молиться за нього. Надаю [ї] монастирю, в якому помер»). Вказаний запис супроводжується власницьким записом про приналежність книги Бердичівському монастирю: «C[on]n[un]ctus Berdicz[oviensis] / Carm[elitarum] Excal[ceatorum]». За архівними документами Ордену босих кармелітів, отець Губерт від Благовіщення Пресвятої Діви Марії у 1766–1777 рр. перебував на посаді экзаменатора Бердичівського монастиря. 4 червня 1777 р. він разом із іншим ченцем монастиря о. Юзефом від Найсвятішої Діви Марії від імені монастирського керівництва підписав угоду з доктором медицини, майором Войцехом Марцинкевичем про утримання монастирської аптеки [18, 116, 177]. Маргінальні записи додають до біографії о. Губерта відомості про те, що він помер у Бердичівському монастирі і заповідав його книгозбірню свої книги.

Інший випадок ілюструють маргінальні записи на стародруках, які були у посіданні доктора медицини Миколая Гордона. Примірник твору Діонізія Галікарнаського (I ст. до н. е.) «Antiquitates Romanae» (Reggio Emilia, 1498; ВСПВ, ІА 125)¹⁵ має записи, які говорять про те, що книжка за заповітом доктора медицини, львівського райці Миколая Гордона була передана до бібліотеки Львівського монастиря Ордену реформатів. Згодом вона надійшла до бібліотеки Кременецького монастиря реформатів. Після закриття цього монастиря стародрук потрапив до бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезальної семінарії. Тексти записів такі: «Testamento Legatus Bibliothecae Conventus Leopoliensis / Patrum Reformatorum a D[omi]no Nicolao / Gordon Doctore medicinae. Ore[tur] pro eo» («Надійшла за тестаментом бібліотеці Львівського монастиря отців реформатів від пана Миколая Гордона, доктора медицини. Той, що молиться за нього») (арк. 2а) та «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatorum» («Кременецького монастиря отців реформатів») (там само)¹⁶. Цим самим шляхом до книгозбірні кременецьких отців реформатів надійшли ще дві виявлені книжки М. Гордона: Йосифа Флавія (37–95/с.100) «Opera» (Базель, 1524; ВСПВ, Pal. 923) і Бартоломео Стефані «L'Art di ben cvcinare, et instruire I men periti in questa lodeuole professione...» (Венеція, 1690; ВСПВ, In. 662). Примірник «Opera» має такий запис: «Testamento Legatus Bibliothecae

¹⁵ Бібліографічний опис видання подано в: Каталог інкунабул / Уклад Б. Зданевич; Упорядник Г. І. Ломонос-Рівна. – Київ: Наукова думка, 1974. – № 166.

¹⁶ Згадка про цей примірник, записаний тестатором М. Гордоном львівським отцем реформатом, є в кн.: Różycki Ed. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. – Wrocław: Ossolineum, 1994. – S. 182.

Conventus Leopoliensis P[atrum] Reformatorum ad S. Casimirii a D[omi]no Nicolao Gordon Doctore medicinae» («Надійшла за тестаментом бібліотеці Львівського монастиря отців реформатів в ім'я св. Казимира від пана Миколая Гордона, доктора медицини»), і наступний запис, вже щодо книгозбірні кременецьких реформатів: «Applicatus Conventui Stemenecensi P[atrum] Reformatorum 1764» («Належить Кременецькому монастирю отців реформатів. 1764 р.»). Отже, наведені записи дають підстави говорити, що доктор медицини Миколай Гордон, якого було обрано 1704 р. райцею Львівського магістрату [2, 404], частину своєї книгозбірні заповів Львівському монастирю отців реформатів. На 1764 р. згадані примірники вже належали Кременецькому монастирю реформатів.

Купівельно-цінові записи. Записи цього виду взагалі не часто трапляються на стародруках, а на книгах з монастирських бібліотек і поготів. У кожному разі має вагомe значення не тільки фіксація грошової суми, за яку була придбана книга, а й місця купівлі та року придбання. Такі фактичні дані мають географічну і хронологічну локалізацію, що дає інформацію для характеристики книжкового ринку, вартості конкретного видання, попиту на його примірники. Приміром, на титульному аркуші видання творів члена Ордену бенедиктинців Бенігнуса Буховського «Ortus miraculis, in occasu submontano, sive Sacra imago Virginis Benedictae Mariae Tuchoviensis...» (Краків, 1718) записано: «Residentiae Visniovecensis Carmelitaru[m] / Discalceatoru[m] Emptus Fl[ori] 1 g[rosiorum] 15 A[nno] 1719» («Для Резиденції Вишневецьких босих кармелітів придбана за 1 флорен 15 грошей 1719 року»). На примірнику видання твору Бернардина Меркатора (Mercatores) «Nucleus catecheticus...» (Кельн, 1713; ВІК: Берд. 581) є три записи, які інформують про долю стародруку. На форзаці запис латинською мовою сповіщає: «Emptus est Iste liber / Varsaviae P[atri] F[ratri] Joanni / a S. Andrea Corsini / C[armelitae] Discal[ceati] Tумf. 4» («Ця книга куплена у Варшаві отцю і брату Йоану від св. Андрія Корсіні, босому кармелітові за 4 тимфи»). На останній сторінці книги написано: «P[atris] F[ratris] Joannis a Cruce a S. Andr[ea] / Corsino C[armelitae] D[iscalceati]» («Отця і брата Йоана від Христа і св. Андрія Корсіні, босого кармеліта»). А на титульному аркуші – власницький запис: «C[on]v[en]tus Berdicov[iensis] / Carmelit[arum] Discal[ceatorum]» («Бердичівського монастиря босих кармелітів»). Маргіналії цього примірника ілюструють спосіб і обставини його надходження до монастирської книгозбірні. Ордєнські архівні документи інформують, що отець Йоан від св. Андрія Корсіні, світське ім'я – Ян Канти Мацьоловський, був висвячений 1754 р. в Бердичівському монастирі босих кармелітів і помер у ньому 1784 р. [18, 334].

Праця члена Ордену паулінів Томи Франческо Ротаріо (Rotario, лат. Rotarius) «Apparatus universae theologiae moralis» (Рим, 1758; ВІК, Берд. 597) на шмуцтитулі має запис про придбання її у Кракові через 10 років після виходу книги у світ: «Ad usum Fr[at]ris Augusti a Conceptio / ne B[eatissimae] V[irginis] Mariae Carmel[itae] Discalceati / Comparatus anno D[omi]ni 1768 Cracov[iae]» («Для користування брата Августа від [Непорочного] Зачаття Пресвятої Діви Марії, босого кармеліта, куплена Року Божого 1768 у Кракові»). Примірник належав босому кармеліту отцю Августу від Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії Куницькому (1745–1814), життя якого було тісно пов'язане з Бердичівським монастирем босих кармелітів. В 1772–75, 1777–81, 1786–90 рр. він обіймав посаду підпріора Бердичівського монастиря, в 1778–81 рр. був пріором цього монастиря, а в 1781–84 рр. – монастирським екзаменатором. Свій життєвий шлях о. Август закінчив у бердичівській обителі, де його і поховали [18; 173, 176, 177, 336]. Книга була придбана у Кракові майже за чотири роки до того, як о. Август увійшов до монастирського керівництва.

Два видання списку заборонених Папською курією книг – «Index Librorum Expurgandorum...» ([Рим], 1745; ВСПВ, Р. in. 104) та «Index Librorum Prohibitorum» (Рим, [1752]; ВСПВ, Р. in. 396) – мають датовані записи про купівлю примірників на кошти, зібрані милостинєю, і походять із бібліотеки Дедеркальського монастиря Ордену реформатів. Тексти записів мають такий вигляд: на виданні 1745 р. – «Conventus Dederkaliensis P[atrum] Reformat[orum] pro Eleemosyna 1760» («Дедеркальського монастиря отців реформатів за милостиню. 1760»), на виданні 1752 р. – «Conventus Dederkaliensis Patru[m] Reformato[orum]. Hic liber comparatus pro Eleemosina sub Gvardiansi. P[atris] Joannis Gvalberh Ref[ormati] A[nno] D[omi]ni 1761» («Дедеркальського монастиря отців реформатів. Ця книга куплена за милостиню в часи гвардіанства отця Йоана Гвалберга, реформата, Року Божого 1761»).

Записи бібліотечного характеру. Вони віддзеркалюють технічне опрацювання книжкових надходжень у тогочасній бібліотечній практиці і включали в себе запис книги до відповідного каталогу або інвентаря, позначення приналежності її монастирю та топографічні ознаки у вигляді літерних та цифрових сигнатур, в деяких випадках додавалися назви систематичних розділів у скороченій формі. Літерами, як правило, позначали бібліотечні шафи, арабськими цифрами – полиці й позиції книг у шафах. Детально розписаних правил технічного опрацювання надходжень у монастирських бібліотеках не було. Діяли узвичаєна практика, фаховий рівень бібліотекаря, його сумлінність, акуратність та

винахідливість [13, 59]. Як ілюстрацію цього виду маргінальних записів можна навести такі приклади. На форзацах усіх стародруків із книгозбірні Берестейського єзуїтського колегіуму, користуючись сучасною бібліотечною термінологією, проставлено «систематичний індекс» і розстановочний шифр книги. За характером почерку записи зроблено у XVII–XVIII ст. Великими літерами латинської абетки позначено, вочевидь, шафи. Внизу літери – індекс арабськими цифрами – ймовірно, номери полиць, бо цифри трапляються від 1 до 9. Поряд з цими позначеннями у скороченій формі латинською мовою подано назви тематичних розділів бібліотеки, наприклад: U₂ Ist[itutiones] S[ocietatis] J[esu]; K₃ Medit[ationes]; Z₁ Rhet[ore]. Бібліотечні шифри N₄, S₅, O₆ і т. д. винесені на корінці більшості оправ. На корінцях світлих пергаменових оправ вони проставлені чорною фарбою, а на корінцях оправ із темно-брунатної шкіри – білою.

На титульних аркушах, форзацах, іноді на корінцях оправ стародруків із бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів проставлено чорнилом із знаком «№» арабські цифри, наприклад: № 369, № 581 і т. д. Ці номери, вочевидь, правила дороговказом для пошуку видання у бібліотеці і вказували порядковий номер одиниці зберігання у фонді. Частина книг на корінцях має паперові наліпки з надрукованими чорною фарбою літерами латинської абетки: «A», «C», «D», «E», «N» і т. д. Іншого виду позначень на книгах цієї монастирської книгозбірні не виявлено. Найвірогідніше, що цифрові позначення вказували порядковий номер книги на полиці або в тематичному розділі, літери – певний тематичний розділ, до якого вона належала за своїм змістом, або шафи. При відсутності бібліотечного каталогу дуже складно більш конкретно говорити про організацію книжкового фонду.

На форзацах стародруків бібліотеки луцьких тринітаріїв маємо в такий спосіб подану топографію бібліотечної одиниці зберігання: а) «Lit. P.H num. 31 / Collegii Luceoriensis Ord. / SSSmae Trinitatis»; б) «Lit. H.P num. 7 / Ex Bibliotheca Collegii / Luceoriensis / Ordinis SSSae Trinitatis». У деяких випадках літерна і цифрова сигнатура проставлялися і на титульному аркуші. Літерами латинської абетки, вочевидь, були пронумеровані шифри, а арабськими цифрами – місце книги у шафі.

В монастирських бібліотеках під пильним контролем перебували заборонені для читання і поширення книги, зі списку, визначеного Римською курією. Такі видання повинні були зберігатися окремо від основного фонду, знаходитися в окремій замкненій шафі чи скрині і видаватися з особистого дозволу настоятеля монастиря. Деякі стародруки мають відмітку про те, що вони належали до числа заборонених видань.

Примірник видання твору німецького письменника й поета Менрада Молтера (Molther, XVI ст.) «Luca Christiana Psalmi quinquagesimi deprecatoria» (Gagenaу, 1527; ВСПВ, Pal. 30) на титульному аркуші має напис, зроблений розмашистим почерком: «Liber prohibitus». Цим же почерком зроблено власницький запис: «Convent[us] Berdiczo[viensis] / Carmelit[arum] Discalceat[orum]». Окрім того, там само є шрифтовий екслібрис київського єпископа Юзефа Анджея Залуського: «I. A. Zaluski». Ю. А. Залуський неодноразово відвідував Бердичівський монастир босих кармелітів, його пастирські листи та розпорядження друкувалися в монастирській друкарні. Цілком можливо, що він подарував книгу з власної бібліотеки монастирській книгозбірні. Твори М. Молтера значаться в «Index librorum prohibitorum» [10, 183].

Записи про інтролігаторську роботу та реставрацію книг. З розвитком друкарської справи і зростанням бібліотечних фондів монастирів налагоджувалися зв'язки з інтролігаторськими майстернями, куди віддавали на оправу книги. Збереження монастирських книгозбірень потребувало проведення інтролігаторських і реставраційних робіт. Ці роботи включали в себе: виготовлення оправ, підклеювання пошкоджених аркушів, наново зшивання блоку книги, за потреби – просушування постраждалих від вологи примірників тощо. З часом при великих монастирях стали організовувати інтролігаторські майстерні, де працювали наймані робітники.

В Товаристві Ісуса інтролігаторські майстерні відкривали колегіуми, які мали власні друкарні (Бранев, Каліш, Люблін). Стали з'являтися майстри-інтролігатори, які вийшли з членів Ордену [9, 229–230]. В Ордені реформатів за діючими правилами інтролігатор піклувався про книги, робив оправи для окремо виданих промов і проповідей, об'єднуючи їх в один конволют, щоб «не роздрібнювати їх на світський кшталт». Розпорядження про збереження бібліотечних фондів у отців реформатів було впроваджено після 1733 р. [13, 64].

Зовсім рідко трапляються маргінальні записи про виготовлення оправ, ремонт книг та вартість цієї роботи. В найкращому разі фіксується факт виготовлення нової оправи. Так, книжка Альбрехта фон Ейба (Eyb, 1420–1475) «Margarita poetica» (Нюрнберг, 1472; ВСПВ, ІА 135)¹⁷, що належала бібліотеці Острозького єзуїтського колегіуму, має записи: «Collegii Ostrogien[is] Soc[ietatis] Jes[u]», і нижче – «reparatus 1762» (арк. 2а).

¹⁷ Бібліографічний опис видання подано в: Каталог інкунабул / Уклав Б. Зданевич; Упорядкувала Г. І. Ломонос-Рівна. – Київ: Наукова думка, 1974. – № 184.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки: маргінальні записи стародруків монастирських бібліотек відіграють першочергову роль у визначенні пертиненції книг до конкретних бібліотек; документально фіксують шляхи надходження книг до фондів та факти переміщення їх з одного монастиря до іншого; подають інформацію про розповсюдження і побутування творів духовних авторів. Підготовка і публікація наукових каталогів стародруків вказаних монастирських бібліотек дасть змогу, в тому числі, зібрати і ввести у науковий обіг комплекси маргінальних записів, дотичних історії цих книгозбірень.

Список використаної літератури

1. Булатова, С. О. Архів реформатів Руської провінції (Provincia Russia) // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1994. – Вип. 2. – С. 136–141.
2. Зубрицький, Д. Хроніка міста Львова. – Львів: Центр Європи, 2002. – 601 с.
3. Колосок, Б. Римо-католицькі святині Луцька. – Київ: Техніка, 2004. – 224 с.: іл.
4. Ціборовська-Римарович, І. О. Стародруки з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Берасцейскія кнігазборы: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай каферэнцыі «Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання» (Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.) / Складальнікі: А. М. Мяснянкіна, Т. С. Кавенька. – Брэст, 2009. – С. 399–418.
5. Ціборовська-Римарович, І. О. Твори теолога-єзуїта Георгія Генгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників // Наукові праці НБУВ. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 216–250.
6. Ціборовська-Римарович, І. О. Сходознавець Тадей Крусинський і його праці у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Київські полоністичні студії: Зб. наук. праць. – Т. 4: Українсько-польські літературні контексти. – Київ, 2003. – С. 123–148.
7. Boniecki, A. Herbarz polski / Adam Boniecki. – Warszawa, 1902. – Т. 5. – S. 60.
8. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995 / Opracował L. Grzebień. – Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004. – 882 s.
9. Grzebień, L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku / Ks. Ludwik Grzebień SJ // Archiwa, Biblioteki i Muzea Koscielne. – Т. 30. – S. 223–278; Т. 31. – S. 225–281.
10. Index librorum prohibitorum. – Romae: Ex Typographia Rev. Camerae Apostolicae, 1758. – 304 p.
11. Karmelici bosci w Polsce // Encyklopedia kościelna / Przez X. Michała Nowodworskiego. – Warszawa, 1877. – Т. 10. – S. 44–50.

12. Natoński, B. Krusiński Tadeusz Jan // Polski słownik biograficzny. – Т. 15. – S. 426–428.

13. Pidhupczak-Majerowicz, M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku / Maria Pidhupczak-Majerowicz. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. – 193 s. – (Acta Universitatis Wratislaviensis № 1815. Bibliotekoznawstwo XX).

14. Poplatek, J. Gengell Jerzy // Polski słownik biograficzny. – Т. 7/5. – Z. 35. – S. 385.

15. Reformaci. Reformaci w Polsce // Encyklopedia kościelna / Przez X. Michała Nowodworskiego. – Warszawa: W Drukarni Franciszka Czerwińskiego, 1899. – Т. 23. – S. 96–99; 99–113.

16. Trynitarze. Trynitarze w Polsce // Encyklopedia kościelna / Przez X. Michała Nowodworskiego. – Warszawa, 1907. – Т. 29. – S. 208–212, 212–229.

17. Trypućko, J. The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala. / Jozef Trypućko; Extended and completed by Michał Spandowski; Edited by Michał Spandowski, Sławomir Szyller. – Warszawa, Uppsala, 2007. – Vol. 1. – P. 69.

18. Wanat, B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne / Benignus Józef Wanat OCD. – Kraków: Wyd-wo Karmelitów Bosych, 2007. – 432 s.: il.